

ՌՅԺԵ · 1865 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ · — ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Ֆ Ի Մ Ի

« Ընկալ, ով աստուածասէր և գթասէր հոգի,
 » մեծդ ըստ մարմնոյ և բարգաւաճ ըստ ոգւոյ,
 » ծիրանածինդ ՖԻՄԻ, զբաղձալին քո, երկամբք
 » ձեռին մեղապարտիս Յովհաննու եպիսկոպոսի
 » կրսերս եղբօր հօր քո. որով յԱստուած եւ
 » յաստուածայինսն խոկասցիս միշտ. եւ տրբաւ
 » մեալ սրտի քո սփոփանս սովաւ արասցես. գի-
 » տելով՝ զի սեփական է մարդկան նրժդեհու-
 » թիւն և պանդխտութիւն և փորձանք : Որոց
 » անդորր տացէ ձեզ՝ որ ամենահնարն է » :

Այս վայելուչ և սրտառուչ յիշատա-
 կարանս՝ զոր հոս իր հին սկզբնագիր
 ձևովը կու կարդաս, Հայկակ, հանուած
 է Յովբայ և Սողոմոնի գրոց օրինակէ
 մը, մեզմէ 600 տարի առաջ գրուած .
 զոր ես երբ առաջին անգամ կարդա-
 ցի, երկար կանգ առի : Այն գրոց երկու
 մեծամեծ աննման և աստուածաշունչ
 հեղինակներն՝ յիրաւի մտացս մեծ մա-
 սը կու գրաւէին, բայց անոր առաջին
 ստացողն զսիրտս կու գրաւէր . վասն զի
 ըստ անսուտ վկայութեան իր սրբազան
 և մերձաւոր անձին՝ այն ստացողն, այն
 գրեթէ դեռ մեզի անծանօթ Ֆիմին՝
 մեր անցեալ թագաւորաց մէկուն զուս-

տըր է եղեր, և իր կենաց ամենէն զգալի երևոյթն այլ տրտմեալ սիրտն. և ոչ այսչափ միայն, այլ և առտոռաճասէր և գրասէր հոգի մը՝ կու վառէ եղեր այն սիրտը: Այսպիսի սրտի մը հանդիպիլ և զանց ընել սիրտ չունենալ է: Չոր և քար արձանի կտոր մը, դաստակ մը, մատ մը՝ իր փորուածքին ճարտարութեամբ կու յափշտակէ կրթուած աչք ու միտքը՝ առ ճարտարապետն և առ բուն գաղափար պատկերին. իսկ նշանակք այսպիսի սրտի մը՝ ո՞րքան աւելի սիրալի և սրբազան պիտի ըլլան ըզգաստ հայրենասիրաց. մանաւանդ եթէ գուշակեն որ այն սրտին տրտմութիւնն կենօքը չափ քշեր է, թէ և երկնաւոր յուսով կու քաջալերուի եղեր: Ես չվախցայ և չեմ վախեր նաև Յորայ մը քով կարեկցութեամբ և զարմանօք տեսնել այգալիսի Ֆիմիկ մը. վասն զի եթէ այն համբերողաց նախադասն¹ ամեն տեսակ ցաւ ու զըրկանք կրեց եօթը տարի, վերջը 170 տարի այլ վայելեց զբարիս երկրի՝ ի մէջ բազմութեան զաւակաց, թողանց և թողնորդուց, զի «Տէր աճեցոյց զՅոր...» և ետ Տէր կրկին քան որչափ ինչ էրն «յառաջագոյն Յորայ ի յաճախութիւն... օրհնեաց զվերջինն Յորայ քան զառաջինն. և էին խաշինք նորա ոչ...» խաղը 14000, ուղտը 6000, լուծք եւ զանց 1000, և այլն. և վախճանեցաւ «ծերացեալ և լցեալ աւուրք»: Եւ եթէ իմաստունն Սողոմոն (առանց Յորայ պէս վշտակրելու) լաւ ճանչցաւ և վկայեց թէ ամենայն ինչ ունայնութիւն ունայնութեանց է, սակայն չծածկեց այլ թէ «զամենայն զոր ինչ խնդրեցին» աչք իմ՝ ոչ զրկեցի ի նոցանէ, և ոչ «արգելի զսիրտ իմ յամենայն ուրախութենէ» . որոց մէջ թաթաւեալ թաղեցաւ ինքն այլ:...

Իսկ Ֆիմի... այո՛, և սա անոնց նման ճիրանաճիւն էր, և մեծ ըստ մարմնոյ, այլ և բարգաւաճ ըստ ոգոյ, թագաւորական օրիորդ, մեծատուն և իմաստուն. վայելեց ինքն այլ թերեւ 20 տարի մը երկրաւոր մեծութիւն և բարիք, բայց այլ աւելի կրեց ցաւ և չարիք. և որ մեծն է՝ ոչ յետոյ Յորայ պէս կըրկին աճեցաւ, և ոչ անոր և Սողոմոնի պէս ի գահոյսն վախճանեցաւ. այլ անշուք և անշփոթ մենարանի մը մէջ քաջուելով՝ միակ և յետին ախոյիսն տրտմեալ սրտին գտաւ այս իմաստուն և մեծատուն թագաւորաց զըբոյկը, զոր իր հօրեղբայրն Յովհաննէս և պիսկոպոս գրեց իր ձեռին երկամբ, և զարդարեց պատկերօք և երանգօք և ընծայեց իր թոռնէին: Անշուշտ շատ հեղկաթկրթած են հեղիկ և պայծառ մարդարիտք արտասուաց սգաւոր բամբլին՝ այն կրկնակի խնկելի էջերուն վրայ, որոց մէկն է ահաւաղիկ հոս լուսատւ պեալ տեսածդ:—

Թէպէտ և ոչ մեր պատմիչք և ոչ այս իր յիշատակագիր հօրեղբայրն կու ծանուցանեն թէ ինչ կեանք և ինչ կիրքեր ունեցաւ Ֆիմի, և ո՞ր էր գլխաւոր պատճառ տրտմութեան սրտին. սակայն մը նացեալ քանի մը հարեանցի և համառօտ զրուածներէ՝ թէ մերոց և թէ մանաւանդ օտարաց, փափագեցայ պրպըտել անոր գաղտնիքը. և այն կտրտած յիշատակներէն՝ եթէ կարելի է՝ նորոգել կանգնել ընկած տրտմած ազնիւ սիրտ մը, որոյ հանգստեան յիշատակը այս օրուանս (դեկտեմբերի 3^ի) կունշաւակէ մեր Ռուբինեան թագաւորաց Յայսմաւուրդն՝ մէկ տողով մը:

Արդ Ֆիմի՝ զուստ էր Զապելի և Հեթմոյ, այն մեծատոհմ և մաքրակենցաղ ամուսնաց՝ որք կրնան ընծայուիլ յօրինակ թագաւորաց. և որոց զաւակ ըլլալն իսկ մեծ փառք և բաղդ էր. բայց անոնց հոգւոյն և սրտին՝ քան թէ արեանը նմանութեամբը՝ աւելի մեծ եղաւ Ֆիմի, և ըստ այսմ՝ գերազանց իր հարազատաց մէջ այլ, որոց երիցագոյններէն մէկն էր, և հինգ քերց մէջ ինքն երկ-

¹ Այսպէս անուանէ զՅոր իմաստասէր կաթուղիկոսն մեր Յովհաննէս:

¹ Եւ Ֆիմիա կամ Եւփիմէ անուանն նուազապէս է:

որորդ, թէ և հարսնութեան վիճակաւ՝ դարձեալ ամենէն առաջ անցաւ . վասն զի անդրանիկ քոյրն Չապլուն իրմէ վերջը (1254) տրուեցաւ 'ի կնութիւն Պեմուն, զի Չ' Բրընձին (իշխանին) Անտիոքայ, որ նախապատիւ էր 'ի մէջ փռանկ իշխանազանց յերկրին Ասորոց . իսկ Ֆիւմի երկու տարի այլ առաջ խնդրեցաւ և ընծայեցաւ 'ի հարսնութիւն Յուշիաւնու իսլիմեան և 'ի տիկնութիւն Սիդոնի : Այս երկուքին (տիրոջ և տեղւոյն) վրայօք կ'արժէ նախ տեղեկանալ, մանաւանդ որ Ֆիւմի կենաց և կրից ծանօթ գէպքերը՝ գրեթէ միայն ասոնցմով կրնամք ժողովել :

Երբ առաջին անգամ խաչակիրք սուրբ երկրին տիրեցին (յամին 1099), մեծ պատերազմով մ'այլ զարկին այլազգիները՝ հին այլազգեաց պարծանք և հսկայ Գողիազու հայրենեաց (Գէթ քաղքին) մօտերը, զոր ոմանք նոյն սեպէին Յունաց և Հռովմայեցոց Յամնիա կոչած քաղաքաւանին հետ, որ և մինչև հիմայ ճեպնէ կոչուի, և մօտիկ է 'ի Ռամլեա (հինն Արիմաթեա) : Այս յետին քաղաքիս մօտ այլ երեք տարի վերջը պատերազմ մ'եղաւ, յորում ընկաւ և Գողիացի կոմսն Շարդրի Ստեփանոս . յետոյ իր երկու որդիքն զրկուելով իրենց հայրենի կոմսութենէն՝ 'ի Պաղեստին զինուորէին ընդ խաչակրաց . մինչև փուլկ կամ Ֆուլգ թագաւորն Երուսաղեմի՝ անոնցմէ կրսերին՝ որ Պալիսն (Պալտոնին) կոչուէր՝ տուաւ 'ի պայազատութիւն նախայիշեալ Բամնիա քաղաքաւանը, որ այն ատեն բաւական բարգաւաճ էր . և անունը փոփոխուելով կոչուեցաւ իսլիմ կամ իսլիմ, իսլիմէն, իսլիմ, և այլն : Պալիսն քաղաքին անունը իրեն սեփականեց և իր տոհմին, որ շատ զօրացաւ և աճեցաւ, տարածեցաւ բոլոր փլնիկիոյ եզերքը, և կիպրոսի թագաւորութեան մէջ . անանկ որ գրեթէ ժԳ-ժԵ դարուց մէջ՝ հոն Լատինաց կամ փռանգաց ամենէն հռչակաւոր տոհմն էր (յետ Լուսինեանց կիպրոսի) : Պալիսնու որդւոց և թոռանց մէկն շինեցին կամ կարգաւ

ւորեցին Les Assises de Jérusalem ըստած անուանի օրինագիրքը, որով կառավարէին թագաւորք Երուսաղեմի և կիպրոսի, իշխանք Լատինաց, յարեւել և նաև ըստմասին մերազգի կիլիկիոյ թագաւորք : Պալիսնայ պայազատքն իբրև հպատակք Երուսաղեմի թագաւորաց՝ անոնցմէ ժառանգութիւն առին գրեթէ բոլոր փլնիկիոյ կամ Ասորոց ծովեզերեայ քաղաքները և մանր իշխանութիւնները, որոնք երբեմն Դամասկոսի, Հալէպու և Եգիպտոսի սուլտանաց ձեռքը կ'ընկնէին, երբեմն փռանկաց, այսինքն թագաւորին Երուսաղեմի, և յետոյ կիպրոսի : Այս թագաւորութիւնս՝ բաց իրեն սեփական վիճակներէն՝ չորս գաւառ կամ Պարոնութիւն ունէր, զոր պայազատութեամբ կու տար որու որ կ'ուզէր : Այս չորս¹ պարոնութեանց մէկն էր Սիդոն քաղաքն ծովեզերեայ, իր բաւական ընդարձակ վիճակովը, յորում էին Կեսարիա, Բեթսան և Պելփոք (գեղեցիկ-բերդ) նշանաւոր ամրոցն : Այս մեր պատմութեան (Ա Հեթմոյ թագաւորութեան) ատենը Սիդոնի տէրութիւնն այլ անցեր էր իսլիմեան տոհմին, և զօրաւոր իշխան² Պալիսն մը՝ (Գ կամ Դ) տիրէր մինչև մօտ 'ի կէս ժԳ դարու՝ յորում մեռաւ . և իր այրին Մարգարիտա կու հոգար թէ տէրութիւնը և թէ իր մատղաշ պայազատ որդին Յուշիաւն կոչուած : Պալիսնայ մէկ եղբայրն՝ կոմսն Յովհան իսլիմեան՝ Յոպպէի տէր էր և շատոնց առած էր 'ի կնութիւն Հեթմոյ քոյրը՝ Մարիամ, զոր մեր յիշատակագրաց մէկն փռանկաբար կոչէ Կալա-Մառի գունդէս Ճաֆուս (Marie contesse de Jaffe). իսկ Պալիսնայ պայազատն և տէրն Սիդոնի Յուլիան՝ առաւ զՖիւմի . ինչպէս յետ քիչ ժամանակի՝ Տիւրոսի տէրն այլ (Սրոյ տէրն՝ ըստ մեր պատմաց)

¹ Միւս երեքն, Ա, Բոպպէ և Ասկալոն . Բ, Գալիլիա . Գ, Կրակ, Մոնրէալ, Հեբրոն :

² Փրեստերիկոս Բ Գերմանիոյ կայսրն՝ իբրև թագաւոր Երուսաղեմի, այն թագաւորութեան բոլոր տէրութեանց վրայ իրեն երեսփոխան դրեր էր այս Պալիսնը :

Ամաւրի Լիւսինեան՝ առաւ 'ի կնուծիւն զԶապլուն՝ դուստր Լեոնի Գ, որդւոյ Հեթմոյ և եղբօր Ֆիմեայ: Գրեթէ ԺԳ դարուն կէսը բոլոր Ասորոց նշանաւոր քաղաքաց և տէրութեանց տիկնայքն Հայոց նոր թագաւորութեան օրիորդներն էին. ոչ միայն 'ի փիւնիկէ, այլ և բարձրագոյն գահուց վրայ, յԱնտիոք, 'ի Կիպրոս, և մինչև 'ի Բիւզանդիոն:

Ասոնցմէ էր և Ֆիմի, իբրև 14 տարեկան, երբ (1251) պատանին Յուլիան պայազատն Սիդոնի և իր խնամակալ մայրն Մարգարիտ՝ խնդրեցին զնա իրենց հարս. որ և շատ հաւանօրէն՝ առաջին հարսն ելաւ իր հօր արքունի դարպասէն, երբ մեծ շինութեան և փառաց մէջ էր այն արքունիքն. երբ չորս կտրիճ և մեծիշխան եղբարք թագաւորին Հեթմոյ թև թիկունք էին անոր, և երկուք այլ աղօթիւք օգնէին, (Բարսեղ արքեպիսկոպոսն Դրազարկու, և կրթսերն Յովհաննէս Բաբուն), և ամենուն վրայ հսկէր՝ հինաւուրց եղևնոյ պէս հովանանալով ծեր և առոյգ արքայահայրն Կոստանդին: Յուլիանու և Ֆիմիի պսակին պայմաններն, այսինքն օժտին վերաբերած խնդիրք և դաշինքն՝ բաղդովի պահուած գտուեցաւ Մարգայի ասպետաց զիւանաց մէջ և հասաւ մեղի, այն ատենուան փռանկաց լեզուով գրուած, միայն ստորագրութիւնն հայերէն կարմրագիր գրած մեր թագաւորին իսկական ձեռքն, Հեթմոյ Թ. Պ. ԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ, և իր արքունի կախեալ կնքովը վաւերացած, ինչպէս որ կ'ըսէ այլ թղթին վերջը. *È por so qui ces lettres soient fermes é estables, ci avons escrit l'escrit de nostre main vermoil é sayelé de notre ceau pendant.* Դաշնադիրքն էին մէկ կողմէն ինքն Հեթմոյ թագաւոր, մէկայլ կողմէն տիկինն Սիդոնի և իր տիրորդին (la gentille dame de Sayette, dame Margariete, é le gentil seignor de Sayette Sire Julian). Իսկ խոստակատարք կամ վրկայքն էին Հիւրընկալ կամ Երուսաղեմի ասպետաց Կարգապետն՝ Գուլ. Շաղօնէօֆ (frère Guiliam de Castel-

nov), և Հեթմոյ քեռայրն Յոհան Եսեան (gentil cunte de Jafe sire Johan d' Ibilin): Իսկ պայմանքն էին որ Հեթմոյ տայ իր դուստրը (notre filie damoiselle Fémie) առ Յուլիան, և օժտի համար 25000 սառակինեան-բիզանդոսկի Աքքեայի կշռով (xxv. m. besans sarrazinas au pois d'Acre), որոց մէկն կ'արժէր չորս խաչակնիք բիզանդ Հայոց (quatre besans de nos staurat por un besant sarrazinas). այս հայկական ըստակը (սղաւրադ-խաչակնիք) թուի թէ մանրիկ ոսկի մ'էր, իսկ սառակինեան բիզանդը 12 Ֆրանգ մը կ'արժէր ըստ ոմանց դրամագիտաց. որով Ֆիմեայ օժտուն 300000 Ֆրանգի մօտ կ'ըլլայ¹. սոր երրորդ մասը որ է 8000 բիզանդ (96000 Ֆր.) գոհարեղէն, մարգարիտ, և ոսկւոյ ու արծաթի զարդեր պիտի տար հայրն իր օրիորդը խաւրած ատեն. իսկ մնացեալ 17000² այլ զուտ ստակով պիտի վճարէր՝ պսակը կատարելէն ետեւ: Հարսնածուք այլ պիտի պարտաւորէին այն կանխիկ տրուած օժիտը յօգուտ հարսին պահել կամ դարձնել 'ի կալուածս. և ամենեկին ազատ թողուլ զբամբիշը ուզած տեղը կենալու կամ երթալու, հետը ուրիշ մարդ չդնելով՝ բայց երեք ձիաւոր: Իսկ 'ի հաստատութիւն բանիս՝ Յուլիան և Մարգարիտ, իրենց ազգականքն և պատուաւոր մարդիկ՝ պիտի ստորագրէին և իրենց կապարէ կնքովը կնքէին պայմանագիրը: Այս ընելէն ետեւ պիտի կատարուէր հարսանիքն 'ի տօնի խաչ (վերացին, 'ի սեպտեմբերի), կամ անկէ ետեւ:

Թերևս դիտեցիր, Հայկակ, որ փեսային մայրն կու յիշուի, իսկ հարսին՝ ոչ: Մինչդեռ իր նազելի դստերաց առաջին հարսնութեան խօսք կ'ըլլար, մայրն՝ Զապել դշխոյն՝ փոխադրեցաւ յերկնա.

¹ Լեոն Ա թագաւորն իր Եսդեկիմի դուստրը՝ Երուսաղեմի (Յովհան) թագաւորին կին տալու ատեն՝ անոր հարսանեաց պատրաստութեան համար միայն 'ի Հիւրընկալ ասպետաց 50000 սառակինեան բիզանդ ոսկի փոխ կամ փոխնորդ առեր էր:

յին առաջատան, վախճանելով 'ի ըսկիզբն 1252 տարւոյ, որոյ վերջերը կատարեցան հարսանիքն Ֆիմեայ: Արդեօք ասիկայ առաջին հարուած մը չէր օրիորդին, և պատճառ մը տրտմութեան սրտին, սգոյ և հարսնութեան պատմութեանները յերար շփոթելով: . . . Սակայն թողունք որ հայրն և հարազատքն սրբեն աշուրները, և « քաջալերեաց քոյր մեր », ըսելով՝ յուղարկեն փառօք իր տիկնութեան տեղը. մենք այլ մօտենանք այս տեղւոյս ծանօթանալու:

Հիմակուան Ասորւոց երկրին մեծ և բանուկ նաւահանգիստէն (Պէյրութ) իբրեւ 45 մղոն մը վար դէպ 'ի հարաւ՝ ծովեզերքը պզտի հրուանդանի պէս երկրնցած երկրին վրայ շինուած և ծանօթ է Սայտէ քաղաքն, որ վերոյիշեալ պայմանագրին մէջ Սայէոյ կոչուի. հին Ասորիք և եբրայեցիք Մայդալ կոչէին, ինչպէս մեր Ս. գրոց մէջ այլ գրուած կայ, Մուր և Մայդան, որք ըստ Յունաց և Լատինաց Տիւրոս և Սիդոն կ'ըսուին, և ստէպ յիշուին 'ի հին և 'ի նոր կտակարանս, և ճանաչուին իբրեւ երկու հարազատ քորք և տիկնայք բովանդակ Միջերկրականի արևելեան ծովափանց: Տիւրոս թէպէտ և աւելի նշանաւոր և մեծ էր և թագուհի ծովուց կոչուէր 'ի հին ժամանակս, սակայն դուստր էր Սիդոնի, որ շատ դարեր մինակ ծաղկելէ վերջը ծնաւ զՏիւրոս. և ինքն մայրն ծովային քաղաքաց փիւնիկիոյ՝ աշխարհիս հնագոյն վաւերական քաղաքաց մէկն էր. վասն զի նոյն հապետին թռուան՝ Քանանու՝ անդրանիկն Սիդոն՝ շինեց զայն և իր անունը դրաւ, որ նշանակէ ձուկն կամ ձկնորս. եթէ 'ի սկզբան՝ (վենետկոյ պէս) ձրկնորսաց ապաստանարան մ'էր, քիչ ատենէն վաճառականութեան մայրաքաղաք եղաւ. և երբ իր դուստրն՝ Տիւրոս գերազանցեց այլ յայսմ մասին, դեռ ինքն մայրն Սիդոն ծաղկէր ոչ միայն վաճառականութեամբ, այլ և ճարտարապետական արուեստով աննման էր, մօտն ունենալով Լիբանանու հին և անսպառ մայրիները. որոցմէ կտրածը

և կտրող ու կոկող կու խաւրէր ինչուան առ Սողոմոն, Աստուծոյ տաճար, և իրեն պալատ շինելու համար. նաև Տիւրոսի մէջ տիրէր հարստութեամբ. « Եւ յիշխանք քո (Տիւրոսի) բնակիչք Սիդով » նացուց »¹: Սիդոն կրնար ինքզինքը պաշտպանել այլ. ոչ միայն 'ի ծովէ ամուր բերդով և գոգովը, այլ և 'ի ցամաքէ. և ինչուան Աստուծոյ ժողովրդեան՝ իսրայելացուց՝ ձեռքէն այլ ճողպրեց զինքը. « Եւ Ասեր ոչ եբարձ . . . » զբնակիչսն Սիդոնի »². վասն զի Յեսուելայայ այս (Ասերայ) ցեղին վիճակեր էր զՍիդոն, զոր Մ^նՏ³ անուանէին այն ատենն այլ. և իրմէ շատ առաջ՝ Յակոբ նահապետն իր Զաբուղոն որդւոյն սահմանները ինչուան հոն կ'ընդարձակէր. « Զաբուղոն յեզերս ծովու բնակեսցէ . . . » և ձգեսցի մինչև 'ի Սիդոն »⁴: Հրեայք միշտ պատկառանքով և նախանձով կու նայէին անոր գոռոզութեանը ու զօրութեանը վրայ և կու սպառնային մարգարէից բերնով (Եզեկ. և Եսայի). և ինչուան զծովն՝ որուն առաջին իշխողն եղաւ իրեն դէմ՝ կ'ուզէին գրգռել. « Յամօթ լեր, » Սիդոն, ասէ ծով »⁵: Այսպէս ծովն քաղաքին, քաղաքն ծովուն սաստելով և իշխելով՝ Սիդոն կրցաւ հազարով տարիներ պերճաբար կանգնիլ իր բարձրաւանդակին վրայ, լցուիլ ծովու և ցամաքի վաճառօք, և անոնց արգասեօքը յղփանալ և շփանալ, նման ուրիշ մեծահարուստ շահաստան քաղաքաց, որոց նման այլ զեղծման և անիծից տեղ մը դարձաւ. մինչև ինքնին Տէրն ծովու և ցամաքի և Աստուած մեր, իր մարդկօրէն տնօրէնութեան ատեն ոտքով կու խելով անոր սահմանները, և վարդապետութեանը մէջ ուրիշ գոռոզ քա-

1 Եզեկիէլ ԻԷ:

2 Դատաւ. Ա. 31:

3 Յեսու. ԺԹ. 28:

4 Ծննդունգք ԻԹ, 15: — Կ'ըսեն թէ այս նահապետս՝ Զաբուղոն, և Սողոմոնի մարգարէն՝ Թաղուած են 'ի Սիդոն: Քաղաքին մօտ քարաբլրի մը կող շատ գերեզմաններ փորուած են, որոց մէկը հին փիւնիկեցի Թագաւորի մը՝ յամին 1835 բերին 'ի Բարիզ:

5 Եսայի, ԻԳ:

ղաքներ խրատելով կ'ըսէր. « Եթէ 'ի » Տիւրոս և 'ի Սիդոն եղեալ էին զօրու. » թիւնքն՝ որ 'ի ձեզ եղեն՝ վաղու ևս » արդեօք խորզով և մոխրով ապաշխա. » րեալ էր »¹։ Բայց թերևս նոյն եր. կրրպագելի ոտքերն էին՝ որ ազատե. ցին զՍիդոն հիմնայատակ կործանմանէ կամ՝ ծովուն ալեաց մէջ ծածկուելէն։ Արդարև նախախնամեալ քաղաքաց և տեղեաց մէկն կ'երևի ինծի Սիդոն, և (ոչ միայն Ֆիմեայ, այլ) ասոր հա. մար է որ չեմ՝ կրնար շուտով հեռանալ անկէ. զոր ոչ թողունք Յակոբայ, ոչ Յեսու և ոչ թագաւորը Հրէից կրցան նուաճել. ոչ Նաբուքոդոնոսոր 13 տարի աշխատելով կրցաւ տիրել Տիւրոսի, և անոր հետ թողուց զՍիդոն այլ. և ոչ մեծն Աղէքսանդր՝ որ բռնագոյն քան զԲարեւազուց բռնաւորն՝ յաջողեցաւ, առաւ քանդեց ամայացուց զԵւր, չղը. պաւ Ծայդանի. գոռոզ գուտորը՝ աւա. ղի և ալեաց մէջ խղդեց, զմայրը շոյեց շինեց, դարձնելով անոր իր հրաժա. րած և մշակ դարձած թագաւորը (Աբ. դողոնիմ)։ Իրմէ ետքը Յունաց, Հռով. մայեցուց, Արաբացուց և Թուրքաց ձեռ. քէն անցնելով՝ Խաչակրաց ատեն այլ դեռ չէն քաղաք մ'էր, եղեւնափայտ պալատներով. և երբ ասոնց ձեռքն ըն. կաւ՝ (յամին 1111) Եւստաքիոս կառ. նիէ անուամբ փռանկ ասպետիմը տրուե. ցաւ, ուսկից անցաւ Խալիքեան տոհ. մին, ինչպէս առաջ ըսի. և թէ ասոնց ատեն և թէ վերջը, թէ և շատ փոփո. խութիւն կրեց, բայց միշտ բաւական բանուկ մնաց. ինչպէս ինչուան հիմայ այլ՝ Դամասկոսի հետ վաճառակցու. թեամբ չէն ու բազմամարդ է։

Ահա այս քաղաքիս և անոր երկրին տիկին եկաւ Ֆիմի. որոյ գալուստն թէ և 'ի սկզբան շնորհաւոր եղաւ, բայց քիչ ատենէն Սիդոն իր տիկնոջ այլ՝ բազմաց այլ սգաւոր եղաւ։ Շատ տարի չէր որ այլազգիք կոխեր և աւրեր էին զանի. կա, երբ Ֆիմեայ գալուն սկսաւ նոր ոգի առնուլ և ծաղկիլ. վասն զի մէկ կող.

մէն ասոր հայրն՝ թագաւորն Հայոց Հե. թուսմ՝ անոր պաշտպան կենար և գան. ձերովը կու ճոխացընէր. ուրիշ կողմէ անակնկալ բարերադրութեամբ՝ աւելի մեծ ազգի մեծ թագաւոր մը եկաւ օգ. նական Սիդոնի, և ազնուապէս պա. տուադիր անոր տիկնոջը. գերագոյնն և սիրելագոյնն թագաւորաց փռանկաց Սուրբն Լուդվիկ. որ 'ի Կիպրոս եղած ատենն (1248—9), ծանօթացեր էր ընդ Հեթմոյ։— Այն ատենուան թագակրաց մէջ չկայ մէկն քան զՀեթում՝ նմանա. գոյն Լուդվիկի՝ զգոնութեամբ, քաջու. թեամբ և առաքինութեամբ վարուց։ Լուդվիկ յետ արշաւանացն յեգիպ. տոս և պատերազմին և գերութեանն և ազատելուն, դառնալով Ասորուց կող. մերը՝ Ֆիմիի հոն եկած տարին (1252), և յաջորդ տարին այլ անգործ չկենա. լով, սկսաւ այն երկրին բոլոր ծովեղե. րեայ քաղքըները նորոգել և ամրացը. նել. այսպէս կ'ընէր և Սիդոնի այլ. որոյ տէրն՝ Յուլիան իր ուրիշ իշխանակցաց նման պատիւ կու սեպէր անանկ մեծ թագաւորէ մը օգնութիւն և պաշտպա. նութիւն գտնելը։ Հոս անտարակոյս իր նորահարսն տիկինն այլ՝ Ֆիմի՝ պա. տուեց և պատուեցաւ 'ի Սուրբ թագա. ւորէն փռանկաց, և երկու տարի անոր այցելութեամբը գտաւ իրեն նոր հայր մը. կրցաւ քննել ու զննել այն պան. չելի անձին վրայ՝ ինչ որ իր հօրը և մօր Զապելի վրայ քիչ կամ չատ. տեսեր էր 'ի տղայութեանն. և ինքն դեռ դա. լար և կակուղ հասակաւ և սրտով՝ կու տպաւորէր 'ի հոգին անոր ընտիր ըն. տիր առաքինութեանց կերպարանքը. և անշուշտ անոր իմաստութենէն աւե. լի կու զարմանար բարեպաշտութեանը վրայ, որ ուր այլ ըլլար՝ անխափան իր աղօթքները և կանոնական ժամերը կա. տարէր։ Թերևս տեսաւ այլ Սուրբ թա. գաւորին ձեռքը սաղմոսիկ մը, որ յե. գիպտոսի բանտին մէջ՝ բոլոր ստա. ցուածքներէն և գրքերէն մէկհատիկ ստացուածք մնացեր էր, և անով իր գերութիւնը կու մխիթարէր. Թերևս անկէ շարժեալ և ինքն դիւրադգած տի.

կինն Ֆիմի'երը տրտմութեան հարուածներն առաւ՝ նոյնպիսի մխիթարանք մը խնդրեց, և ընկալաւ իր թաղձալիկն՝ երկամբք ձեռքի իր հօրեղբորը։ Ո՛վ գիտէ, քանի քանի անգամ Սիդոնի ապարանից եկեղեցւոյն կամ մատրան մէջ՝ սուրբ ծիրանաւոր արքային հետ ծիրանածին տիկինն Ֆիմի 'ի ծունկ իջած՝ Աստուծոյ երկրիս վրայ կատարած ամենէն ահեղահարաշ խորհրդեան (պատարագի) առջև՝ հրաթեալ սրտերնին կու բարձրացընէին յերկնից յերկինս։...

Փափագելի էր մեզի այլ հիմայ հեռուանց այսպիսի հանգիսից մէջ գտուիլ յերկար. բայց սուրբ և բարի թագաւորն յերկար չիկենար մէկ տեղ մը. անդադար մէկ մը հոս, մէկ մ'ի Տիւրոս կու փութայ, անկէ յԱ.ք.քեա և 'ի Յուպէ։ Այս ետքի քաղաքս եղած ատենը՝ յամին 1253, դոյժ հասաւ իրեն, թէ թշնամիք կու սպառնան Սիդոնի. Սիդոն պաշարուեր է, Սիդոն առնուեր է. արիւն և կրակ կու լափեն զՍիդոն։... Արդեօք ի՞նչ եղաւ մատղաշ բամբիշն. ուր փախաւ, ուր ամրացաւ Ֆիմի. և եթէ սուր և հուր չհասան այլ իրեն, հապա վախն ու գութն ինչեր չեն հասցըներ։ — Փութա՛, վազէ՛, սուրբ թագաւոր, գուցէ հասնիս ու հալածես այն անօրէնները՝ որ քու իսկ դեռ նորդրած շինութեան քարերդ կու քանդեն։... Թող հիմայ հօրաբրոյժ ապարանքը (Եղիպէի կոմսուհոյն) և փութա՛ անոր եղբոր դուստրը աղատելու վտանգէն. անոր թշնամիքն քու այլ թշնամիքդ են. և թերեւ աւելի քուկդ՝ քան թէ անոր. կարծեմ թէ քու վրէժդ կ'ուզեն անկէ առնուլ. և փոխանակ քաջ հաւուգ՝ տրկար վառելի մը հետ կու զարնուին։

Յիրաւի թշնամեաց այս արշաւանքը կերպով մը Ս. Լուգվիկի համար էր. և կերպով մը Լուգվիկ պարտական էր պաշտպանութեան Սիդոնի և անոր տիրոջ ու տիկնոջ (Ֆիմեայ)։ Վասն զի պէտք է գիտնաս, Հայկակ, որ երբ Ս. թագաւորն գերութենէն դարձաւ՝ հաշտութեան դաշինք դնելով զինքը գերող Եգիպտոսի սուլտանին հետ, (որ արեւ-

լեան քրիստոնէից ամենէն մեծ և ահաւոր թշնամին էր), ուրիշ այլազգի իշխանք և սուլտանն Հալէպի և Դամասկոսի՝ նախ ամբեցան. վերջը այս ետքինս սկսաւ գաղտուկ զրդել զԼուգվիկ որ միաբանի իրեն հետ և քրիստոնեայ իշխանաց հետ, ու Եգիպտոսի սուլտանին դէմ՝ ելլեն։ Սուրբ և հաւատարիմ թագաւորն մերժեց անոր վատ և խարդախ խորհուրդը, և քանի որ Մսրայ սուլտանն իր դրած դաշինքը կը պահէ, ես այլ պարտական եմ, կ'ըսէր, պահելու իմ խոստմունքս։ Տեսաւ Հալպայ սուլտանն (Մէլէք-էլ-Նասր Եուսուֆ) որ մէկ կողմէն Եգիպտոսի սուլտանն դաշնացը համար յետ պիտի կենայ քրիստոնէից վնասելէն, մէկայլ կողմէն փռանկաց թագաւորն թէ և չի պատերազմիր՝ բայց քրիստոնէից երկիրները կ'ամրացընէ. իսկ ուրիշ և իրեն աւելի մօտիկ կողմէն՝ թագաւորն Հայոց՝ Թաթարաց հետ բանագնաց կ'ըլլայ. արդէն իր եղբայրն Սմբատ գունդըստապլ դարձեր էր մեծ խանին քովէն, և հիմայ ինքն Հեթում կու պատրաստուէր երթալու, և իրեն ու քրիստոնէից օգնական բերելու Թաթարաց անգիմանալի զօրութիւնը, որոյ առաջին հարուածը՝ այն քրիստոնէից մօտ տեղուանքը՝ ինքն Հալէպի սուլտանն պիտի առնուր։ Արդ երբ յուսահատեցաւ նա սուրբ թագաւորը հրապուրելէն՝ ոխացաւ անոր, և ինչպէս ամեն վատ կ'ընէ՝ դարձաւ իր հրապուրածին դէմ, ու դարձնել ջանաց զԵգիպտոսի սուլտանն այլ, որոյ դէմ՝ կ'ուզէր ինքն երթալ. երկու անիրաւքն այլ գտան զիրար. բայց Մէլէք-էլ-Աշրաֆ-Մուսա (Մսրայ սուլտանն) աւելի խոստապահ կամ աւելի խորամանկ՝ տեղէն չշարժեցաւ, սակայն գաղտուկ հաւանութիւն տուաւ ընկերին. այն ատեն Նասր ձայն տուաւ իր սահմանաց մէջ և մօտերը բնակող թիւրքմէնից, ու իբրեւ իր երկու թշնամի բարեպաշտ թագաւորաց վրէժը մէկէն առնուլ ուզելով՝ յանկարծուց վազեց Սիդոնի վրայ, որ Դամասկոսէ (Շամ) հազիւ մէկ երկու ա-

ուր ճամբայ հեռու է, իսկ 'ի Յոպպէէ (Եաֆա), յԱնտիոքայ և 'ի Սոյ, ուր զօրաւոր իշխանքն քրիստոնէից՝ Լուդվիկ, Հեթում և Պեմունդ գտուէին՝ շատ աւելի հեռու։ Անակնկալ և ահաւոր եղաւ ասպատակն ու աւերակն. դեռ բաւական ամբողջիւն չունէր Սիդոն, կոխան եղաւ թշնամեաց, որք անոր ցամաքային բերդն այլ առին աւերցին. վազեցին նաև ծովային բերդին վրայ, ուր անշուշտ ապաւիններ էր և տիկինն Ֆիմի. բայց հոս՝ ծովն ամբլցաւ և չամրացուց զՍիդոն, հապա մանաւանդ յիշեց և կատարեց իր հին խօսքը. « Ո՛չ » երկնեցի և ո՛չ ծնայ և ո՛չ սնուցի երիւ » տասարդս, և ո՛չ բարձրացուցի կու » սանս ». որոց մէջ հիմայ բարձրագոյն բազմած դեռ կուսագեղտիկինն Սիդոնի, ծովուն ալիքներէն աւելի՝ աղօթիւքը կու պաշտպանէր բերդին։ Յետ քաջուեցան արիւնարբու և աւերածու թշնամիքն, բայց չարաչար նշաններ թողլով իրենց զազանութեանը. 800 հոգի սրակոտոր եղած սփռած էին Սիդոնի մէջ և ճամբուն վրայ. 400 հոգի այլ երկաթի զարնուած և գերի վարած¹. շատ շէնքեր այլ աւերած։ — Ասոնց մէջ՝ չեմ տարակուսիր որ Ֆիմի իրեն պալատէն աւելի կու սիրէր մատուռ մը՝ քաղքին արևելեան դրան քովերը, որ Շամայ ճամբուն վրայ կունայի. մատուռ մը՝ զոր նախնի քրիստոնէից բարեպաշտութիւնն կանգներ և դարուց դար աւանդութեամբ պահէր ու պատուէր. մատուռ մը՝ որ և հիմայ այլ կեցած պատուի, թէ և փոփոխեալ 'ի մզկիթ, Նէպպի-Սիդոն կոչուած։ Այս շէնքս այն տեղն է շինուած՝ ուր 1200 տարի յառաջ քան զՖիմի՝ իրեն համասեռ փիւնիկեցի մը, մայր մը, մեծ տրտմեալ սիրտ մը՝ կեցեր կուլար ու կանչէր, կ'ուզէր բժշկել իր սրտին սիրուն կտորը, չարաչար տանջուած ու լկուած աղջիկը. շատերն լսեցին ձայնն ու լացը, և ոչ ոք կրցաւ օգնել. և միայն կրցողն

այլ չուզեց։ Արարիչն ամենեցուն՝ այն ատեն հոն մարդկօրէն քալելով կ'անցնէր. լսեց ու չլսելու զարկաւ... Բայց ո՛վ գորութիւն հաւատոց, ո՛վ մեծութիւն սիրոյ, դու գրեթէ աստուածային հնարից այլ յաղթեցիր։ Ասորի կինն ճանչցաւ զՔրիստոս, և պահանջեց ինչ որ իր ցաւոց և անոր ողորմութեանը կու վայելէր. « Ողորմեաց ինձ, որդի Դաւթի, դուստր իմ չարաչար այսահարի »։ Քրիստոս լուծեամբ կ'երթար. կինն ետեէն առջեէն աղաղակելով կ'արգելուր. « Գրիստոսի աշակերտներն կ'աղաչէին, կինն առաջ անցնելով գետին կ'ընկնար, « երկիր պագանէր նմա և » ասէր. Տէր, օգնեա ինձ »։ — Քրիստոս կ'ըսէր թէ ինքը Հրէից բժշկութեան համար զրկուած է, որք Աստուծոյ ընտրած որդիք սեպուած էին, և թէ որդւոց պատրաստուած հացը՝ չէր վայելէր շուներու տալ։ — « Այո՛ Տէր », խոստովանեցաւ մեծահամբեր և մեծիմաստ կինն, այո՛ Տէր, բայց « Եւ շունք 'ի փըշ » ըսնաց սեղանոյ մանկանցն կերակ » ըին »։ — Ո՛հ, ներէ մեզի այլ ըսելու, ո՛վ Տէր մեր, որ կարծեմ հոս քու գրութեանդ աւելի դժար եկաւ համբերելը, քան թէ այն տառապեալ կրնկան՝ իր ցաւոցը. և այլ չէիր կրնար ու շանալ կանչելու, « Ո՛վ կին դու, մեծ » են հաւատք քո. եղիցի քեզ որպէս » և կամիս։ Եւ բժշկեցաւ դուստր նորա » 'ի նմին ժամու »։ Ահա այս գերաւորանչ գորովալի տեսարանին տեղն էր, ուր իսկապէս և մարմնապէս կեցաւ Աստուածն մեր Քրիստոս, և ուր կինն փիւնիկ Ասորի՝ ընկաւ իր ոտքը. այս տեղս էր կանգնած այն մատուռն և հիմկու մզկիթը, ըստ բարեպաշտ և հաւանելի աւանդութեան. և ուր հաւատացելոց հետ ստէպ այցելութեան և աղօթից կու գար՝ փիւնիկն հաւատոց և ցաւոց ժառանգն Ֆիմի. և հիմայ այլ անշուշտ իր քաղքին և ժողովրդեան կոտորածոց վրայ կոտորտուելով՝ մայրօրէն ցաւակցութեամբ սրտանց կ'աղաղակէր առ փրկիչն, « Տէր, օգնեա ինձ »։

Հոս մարդասէր Տէրն մեր յօգնու.

¹ Ըստ ամանց 2000 գերի այլ ջարդեցին քէլուատներին։

Թիւն կամ 'ի միւթարութիւն հասուց
զլուգվիկ, որ գոնէ աւելի մեծ վտան-
գէ ազատեց զՍիդոն. անշուշտ իր գա-
լրստեան կասկածով փութացեր փա-
խեր էին թշնամիքն 'ի Պանէաս կամ 'ի
Կեսարիա փրկիպաեայ, ըստ աւետարա-
նին. ուր գունդ մը քաջաց խաւրեց հա-
լածեց զանոնք և քաղաքը առաւ. իսկ
ինքն կուշտապէր գալ 'ի Սիդոն. որոյ
հարուածէն ետեւ քանի մ'օր անցեր էր,
և դեռ անթաղ մնացեր էին սպանեալ-
քնն. և արդէն սկսեր էին գերեզմանի
մէջ առնելու կերպարանքին փոխուիլ:
Զկրցաւ սուրբ թագաւորն այլ արտասու-
քը բռնել, և նախ իր հետն եղող Ս.
Պապին նուիրակին՝ գերեզմանի երկիր
մը օրհնել տուաւ, վերջը դարձաւ իրեն-
ներուն՝ հրամեց որ թաղեն: Ասոնք՝ որ
աւելի թշնամի ջարդել փափագէին քան
թէ ընտանի թաղել, և իրենց առաջ-
նորդին սիրտը չունէին, պժգացին զը-
զուեցան, երեսներն յետ դարձուցին.
վատք քան զՄարթա՝ ըսելով, թէ « Հո-
տեալ իցէ, քանզի չորեքօրեայ է »:
Այն ատեն Լուգվիկ իր սիրոյ և սըր-
բութեան սքանչելի գործոց մէկն հոս
ցրցուց. ձիէն վար ցատքեց և առ-
ջի հանդիպած դիակը վերուց շալկեց
թագաւորական թիկանցը վրայ, և իւ-
րեւ խուրձ մը դեղնած ցորենոյ պար-
կի մէջ դնելով՝ տարաւ ինչուան գերեզ-
մանոցը, իջուց փոսին մէջ, թաղեց, ծած-
կեց, կնքեց կաթիլ մ'արտասուօք. հինգ
օր այսպէս աշխատեցաւ մեռելակրու-
թեան, ոչ միայն առանց գանելու, այլ
նահատակաց մարմին սեպելով՝ կրելու
ատեն ծով կու պահէր և յարգութեամբ
կ'իջեցնէր զանոնք իրենց քնարանը:
Այս օրինակէս զարնուած զօրքն և վարձ-
կանք՝ հետեւեցան իրենց տիրոջ. և ծո-
վածին Սիդոնի բարձրացեալ երիտա-
սարդքն և կուսանքն՝ վերջապէս հանգ-
չեցան 'ի հայրենի հող մահուն:

Ուրիշ գեղեցիկ և համանման գործ
մ'այլ ըրաւ այն մեծ և եղբայրասէր թա-
գաւորն 'ի Սիդոն. տեսնելով որ իր նո-
րողութիւնները նորէն աւրուեր են, քա-
ջալերեցաւ աւելի ամուր շինելու. և հոս

այլ իրեններուն օրինակ տալով ժրու-
թեան՝ հասարակ մշակի պէս սկսաւ կիր-
ու ծեփ շաղուել և քարերը կրել, պա-
տերը հիւսել:

Այս գործս կու յիշեցնէ մեր հին
նախնեաց առասպելախառն երգածը.
Վարդգէս անուամբ անծանօթ մանուկ
դիւցազուն մը, որ Հայկազն Տիգրան
թագաւորին հօրը համար Արտիմէտ քա-
ղաքին մէջ շինութեան կ'աշխատէր.
« Կռել կոփել զդուռն Երուանդայ ար-
քայի »: Ըսենք արդեօք թէ և գերա-
դիւցազն Լուգվիկ՝ սուրբ թագաւորն
Փռանկաց՝ 'ի հինն Ծայդան, կռէր կո-
փէր զդուռն Ֆիմի տիկնոջ: —

Այն ձմեռուան (1253-4) զրեթէ
մեծ մասն հոս 'ի Սիդոն անցուց Լուգ-
վիկ. և դեռ կ'ուզէր կենալ և շէնքերը
պսակել, երբ իրեն այլ յանկարծ հա-
սաւ տրտմագին հարուած մը: Օր մը
յանկարծ ցորայերեք բարեկամացը պէս
եկան իրեն՝ իր խոստովանահայրն, Պա-
պին նուիրակն և Տիւրոսի արքեպիսկո-
պոս մացուցին զմահ իր մօրը, Պլանշ դշխոյի,
զոր և թագաւորութեանը տեղակալ
զրեր էր, և սովորականէն աւելի սիրէր
և յարգէր. անոր համար խիստ սաստիկ
զգաց ցաւը, բայց սրբութեամբ ծած-
կեց. և մէկէն ընկաւ իր մատրանը մէջ՝
ուր լսեց այս գոյժը, գոհացաւ զԱստու-
ծոյ որ այնքան ատեն իրեն պարգեւեր
էր այնպիսի արժանաւոր մայր մը. և
հանգստեան պաշտօն ընել տալէն ետեւ՝
փութացաւ ժողովեց մարդիկը, և ու-
րիշ ատենի թողլով սուրբ երկրին ա-
ղատութեան հոգը՝ տուաւ վերջի ող-
ջոյնը իր ասպնջական տիրոջ և տիկնոջ,
և ամենայն քրիստոնեայ իշխանաց և
բազմութեան հաւատացելոց. որք ե-
տեւն գացին մինչև յԱ.ք.քեա, և մեծ
տրտմութեամբ յուղարկեցին նաւով 'ի
Կիպրոս, ուսկից նաեւ դարձաւ 'ի Գաղ-
ղիա: Այս դիպուածս համառօտիւ յի-
շէ մեր ժամանակագիրն (Մաղաքիա)
« ԶԲ. (1253-4) Ռէ տէ Ֆրանցն (Լոյզ
» կամ Լուիզ) վերստին շինեաց զՍայ-
» տայ և գնաց յաշխարհ իւր » . ինչպէս
յառաջ այլ Յոպպէի համար յիշէ, « ԶԱ

(1252-3) . Ռէ տէ ֆրանցն շինեաց ըզ-
» ճաֆն » : — Հիմակուան Սայտայի
բարձրագոյն մասին վրայ կիսաւեր մեծ
աշտարակ մը կայ . մնացորդ շինուածոց
կամ նորոգութեանց Ս . Լուգվիկի :

Պէտք չէ տարակուսիլ՝ որ Լուգվիկի
երթալուն վրայ ամենէն աւելի ցաւո-
ղաց մէկն եղաւ Ֆիմի, որոյ գրաւեր
սրտին այս այլ կակուղ հարուած մ'էր .
և այնչափ աւելի էր հոգն ու վախն՝ որ-
չափ որ նոյն տարին իր հայրն Հեթում
թագաւոր այլ ելաւ գնաց երկար ճամ-
բով 'ի թաթարստան, ուսկից ինչուան
որ իր տեղը դարձաւ դադարելու՝ տա-
րիներ անցան : Բայց այն քանի մը
տարիները, (և մինչև 'ի 1260 տարին)
անվտանգ կ'երեւին . վասն զի 'ի Հայս
կառավար և պահապան կեցեր էր
Ֆիմիի պապն, մեծախելք թագաւոր-
հայրն Կոստանդին, իր մէկայլ կտրիճ
որդօքն . ուրիշ կողմանէ այլ թաթա-
րաց գալուն վախը կու զսպէր զայլազ-
գիս՝ քրիստոնէից աւելի փնաս չհասցը-
նելու, որ իրենք այլ աւելի փնաս չկրեն :

Այս տարիներուս մէջ ծլեցաւ ծաղ-
կեցաւ Ֆիմի իր զաւակօքը, որ երեք
միայն յիշուին . երկու մանչ, զորս Յու-
լիան իր հօր և հօրեղբօր անուամբ կո-
չեց, և մէկ աղջիկ՝ զոր իր մօրն անուամբ
բը : Ասոնց անուանքն այլ իրենց մօր
հետ վայելչաբար և փաղպշաբար նշա-
նակուած կու գտնեմ արքայեղբօր Յով-
հաննու ձեռօք, իր ընծայած գրքին մէջ .
ահաւասիկ .

« Զ իմաստութեամբ լցեալն և զամենայն բա-
» րեձեութեամբ զարգարեալն, զսիրողն Աստու-
» ծոյ և զսպասաւորն ամենայն ծառայից նորա,
» զարքածին բամբէն Ֆիմի, և զաստուածապար-
» գե զաւակն նորին՝ զՊալան և զՃոան և զհե-
» զանազն Մարկոս, յեւեցեք 'ի Քրիստոս Աս-
» տուած » և այլն :

Այս հեզանազ դատրիկն Ֆիմեայ՝ հարս
գնաց Կուխտոնի կամ կիայ՝ Ժիպլէի
տիրոջ, որ է հինն Գեքաղ Ս . գրոց և
Յունաց Բիւքլոսը, հիմայ ճէպիլէ կամ
ճէպսլիլ կոչուած¹, որ այն ատեն իպ-
լինայ պէս փռանկ տէրութիւն մ'էր .
այն տերանց մէկուն դուստրը կին ա-
ռաւ Պալիան՝ անդրանիկն Ֆիմիի և եր-
կու աղջիկ ունեցաւ . որոց մէկն անուա-
նեց իր սիրելի մօրն անուամբ Ֆիմի, որ
յետոյ եղաւ կին Հեքմոյ մարաշախ-
տի . (սա էր թոռն Հեթմոյ՝ եղբօր Ս .
Ներսիսի Լամբրոնացոյ) :

Աւելորդ է ինծի խօսքով խորհրդա-
ծելն՝ որ Ֆիմի իրեն մեծ հոգ ըրեր էր
իր զաւակաց (թերեւ և թոռանց) կրը-
թութիւնը, և կու ջանար զանոնք այլ
իրեն պէս զարգարել ամենայն թարե-
մեռօքեամբ, իրեն պէս ընել սիրողս
Աստուծոյ և ծառայից նորա : Այս բա-
ներս թէ և հօրեղբօր մը բերնով և ձեռ-
քով գրուած են իրեն համար, սակայն
գրողին սուրբ և բարձր աստիճանն և
վարքն վկայ՝ որ ճշմարտութեամբ պատ-
շաճած են անոր . և կու յայտնեն՝ որ
այն ատենուան բազմաթիւ մանր տէ-
րութեանց տիկնայց մէջ առաջիններէն
մէկն էր (և մեզի ծանօթից մէջ առա-
ջինն) Ֆիմի, իմաստութեամբ և բարե-
պաշտութեամբ արդարեւ լցեալ և զար-
դարեալ : Եւ ասոնք էին մեծ գէնք և
դեղք հարուածոց և տրտմութեան դիւ-
րագգած և գթասէր սրտին . իր ծնո-
ղաց և Ս . Լուգվիկի օրինակներն՝ իրեն
կենդանի հայելի մ'էին նմանութեան .
և թերեւ անոնց այլ ամեն բանէ աւե-
լի՝ հանգիպած փորձանքներն և վիշ-

¹ Պերութէն վեց եօթն Ժամ հեռու գէպ 'ի
հիւսիս, ծովեզերքը : — Այս ՎիՄարկոսնի երկն
յամբն 1282 հրամանաւ Տաճարականաց կարգա-
պետին փորձեց առնուլ զՏրիպօլիս քաղաքը, և
անոնց մատնութեամբը չկրցաւ առնուլ . և գրեց
այս դիպուածը, որ կը պահուի ինչուան հիմա :

տերն եղան մեծ առիթք բարեպաշտութեան և սրբութեան : Ումհնուն , բայց աւելի իշխանազանց և մեծատանց համար հարկաւոր կու ճանչնայ մեր սուրբ կրօնքն՝ այսպիսի հարուածներ , որ զիրենք ցնցելով քակեն աշխարհիս ունայնութեանց և պաճուճանաց կրպչուն փափկութիւններէն , և լաւագոյն կենաց և աշխարհի ստոյգ և անանց բարեացը փափագեցընեն : Գուցէ նուազ կ'ըլլար 'ի Զապէլ , 'ի Հեթում , 'ի Լուգվիկ և 'ի մերս Ֆիմի՝ այս սուրբ փափագս , եթէ վշտերնին այլ պակաս ըլլային : Ուրեմն անվախ փնտռենք քրննենք թէ ուրիշ ինչ փորձանք ու ցաւեր եկան ասոր . մանաւանդ թէ թողունք որ գան , և այլ աւելի փորեն խորցընեն , բարակցընեն և զարդարեն այն ազնիւ սիրտը :

Ֆիմիի քանի մը տարի հանգստեան միջոցը՝ մեծամեծ քաղաքական դիպուածք եղան յարեւել . հայրն Հեթում դարձաւ 'ի Թաթարաց , մեծ (Մանգու) խաքանին եղբայրը՝ ահաւոր Հուլաղու զանը բիւրաւոր զօրօք ետեւէն բերելով , որ քանի մը տարուան մէջ՝ քրիստոնէից նեղութիւն տուող բռնաւորները և տէրութիւնները ջնջեց . նախ Հալիլի կամ Սաադակաց ըստած բռնաւորը . յետոյ Պաղտատու հին և մեծ ամիրապետութիւնը (1258) . վերջը (1259-60) Սիդոնը աւեր և արին դարձընող Հալպայ և Շամայ սուլտանը (Մելէք-էլ-Նասրը) զոր և գերի զրկեց 'ի Պարսկաստան . ու անկէ նուաճած երկիրները դարձուց տուաւ Հեթումի և ասոր փեսային՝ Անտիոքաց բրնձին . մնաց միայն Եգիպտոսի զօրաւոր սուլտանն . ասոր վրայ այլ կու պատրաստէր յարձըկելու Հայոց և Լատինաց օգնականութեամբ , երբ հասաւ իր եղբօր (Մանգու զանի) մահուան լուրն . ու փութացաւ Հուլաղու դառնալ յարեւելս մեծ զանին ընտրութեան համար , արեւմտեան կողմերուն (յԱսորուց երկիրը) պահապան թողլով զօրօք Քիթրուղա կամ Քէթուպօղա-նոյին զօրավարը , որոյ համար մեր Հեթում Պատմիչն կ'ըսէ , թէ Գրիստո-

սի երկրպագութեան եկող մոգուց ցեղէն էր . և բարի ու քրիստոնէասէր ըլլալով՝ սկսաւ խաղաղութեամբ կառավարել իրեն յանձնուած կողմերը՝ Դըժբաղդաբար քրիստոնէից կողմէն եղած անխոհեմութիւն մը՝ մեծ չփոթութեան և ֆնասու պատճառ եղաւ , և նոր ցաւոց մեր Սիդոնի տիկնոյ . վասն զի այս տէրութեան երկրին մէկ մասն՝ որ ինչպէս առաջ յիշեցի , Պելֆորդ կ'ըսուէր¹ , Շամայ երկրին սահմանակից էր . և բռնակցաց մէկ մասն այլ թուրք էին , որք հիմայ զսպուած 'ի Թաթարաց՝ ասոնց տուրք կու տային . և անշուշտ ութ տարի առաջ Սիդոնի վրայ ասպատակողաց ընկեր էին : Հիմայ Սիդոնացի և Պելֆորդեցի տաքդուխ մարդկանցմէ ոմանք՝ կամ հին վրէժը առնլու համար , կամ նոր առիթ մը գտնելով , այս թուրքաց գեղերն ու արտերը կոխեցին , աւրեցին , ոչ առանց սպանութեան տեղացեաց , որոց մէկ մասն այլ իրենց ստացուածով և անասնովը գերի քաշեցին : Մօտերը ձիաւոր Թաթարաց պզտի գունդ մը կար Քիթրուղայի քեռորդւոյն կամ եղբօրորդւոյն հրամանին տակ . մէկէն վազեց այս կտրիճս Սիդոնացոց ետեւէն , պատուիրելով որ գերին և աւարը թողուն . անոնք իրենց անշահ յաղթութեան և աւարներուն վայելմամբ տաքցած և գինովցած , աւելի մեծ յանդդոնութեամբ և կուրութեամբ Թաթարաց այլ դէմ դարձան , և քանի մը հոգի սպաննեցին , անոնց հետ մէկտեղ կըտրիճ առաջնորդնին այլ : Դեռ Թաթարաց բարկութեան և վրէժխնդրութեան փորձն առած չէին քրիստոնեայք . Քիթրուղա հոս ոչ անարդար իրաւամբք քալեց կոխեց աւրեց Սիդոնացւոց սահմանները , և նոյն իսկ քաղաքն այլ առաւ , նորաշէն պարսպաց մեծ մասը քակեց , ցամաքին բերդը փլուց , դէպ 'ի ծովային

1 Քէրայիդ Թաթարաց ցեղէն էր , որոց մէջ շատոնց մտեր էր քրիստոնէութիւն : — Ոհոն :

2 Յանուն բերդաւանին , որ հիմայ Թուի Քիւլու-էլ-Ել-Ելիք , Լիբանան լեռանց հարաւային ստորոտը , Նահր-էլ-Լիթանի (Լէոնդ) գետոյն եզերքը :

բերդը դիմողներէն մէկ քանին այլ ըս-
պաննեց . բայց այն բերդը ծովով չըջա-
պատած և պաշտպանած ըլլալով՝ չկըր-
ցաւ առնուլ : Հոն դարձեալ ապաստա-
նած տիկինն Ֆիմի՝ որսորդէ փախած և
ծառին բարձրագոյն ճղերուն մէջ պահ-
ւըտած թռչնոյ պէս կու սարսէր սար-
սափէր . և թերևս ազատելու հնարք
չէր տեսներ , թէ որ անակնկալ դի-
պուած մը չհեռացընէր անկէջ գծա-
թարս :

Հուլաղուի հեռանալը և թողած թա-
թարաց քիչուորութիւնը լսելով Եգիպ-
տոսի սուլտանն « Բուդուզ » յարձակե-
ցաւ 'ի Պաղեստին . « Բիթբուզ » ցրուած
զօրքերը ժողվելով՝ դէմն ելաւ . հասան
իրարու՝ Նապոլուսայ (Սամարիոյ) մօտ
Այն-Ճալութ (Աղբիւր Գողիաղայ) ը-
սուած տեղը . սաստիկ եղաւ պատե-
րազմը . « Բիթբուզ » մեծ քաջութեամբ
կռուեցաւ և աւելի մեծ կտրծութեամբ
մեռաւ : Թաթարներն՝ որ առաջի ան-
գամ էր որ կու յաղթուէին , հալածե-
ցան Ասորոց երկրէն դուրս , որուն տի-
րեցին Եգիպտացիք , բաց 'ի քանի մը
ծովեզերեայ քաղաքներէ , որոց մէկն
այլ էր կիսաւեր դժբաղդ Սիդոնն :

Ասոր տէրն Յուլիան՝ որ տասն տա-
րի չտիրած՝ երկու երեք անգամ տեղ-
ւոյն աւերիլը տեսաւ , հիմայ այլ երկու
կողմէն մեծ վտանգի մէջ գտուելով՝ թէ
յեգիպտացւոց և թէ 'ի թաթարաց , և
նորէն ոչ Ս . Լուդվիկի մօտաւոր գալըս-
տեան յոյս ունենալով , և ոչ աներոջը
(Հեթմոյ) , առանց ասոր խորհուրդ հար-
ցընելու՝ յուսահատական հնարք մը մը-
տածեց , որոշեց , կատարեց . Սիդոնն
այլ Պելփորդն այլ իրենց սահմաններու
վր ծախեց Տաճարական ասպետաց .
« Ճուլիան Սայտայու տէրն՝ ծախեաց
» Դամիլուն զՍայիտէն և զՊիաֆորդն » ,
կ'ըսէ մեր ժամանակագիրն : Այս բա-
նիս վրայ շատ դժարեցաւ թագաւորն
Հեթում՝ թէ Յուլիանու և թէ անոր եր-
կիրը գնող ասպետաց , որք կերպով մը
իր դստեր իրաւանց այլ կ'անիրաւէին :
Անշուշտ Հեթում իրաւունք ունէր , բայց
Յուլիան այլ իր գլխին ճարը հոգալու

կու ստիպուէր . մանաւանդ որ ուրիշ ի-
րեն նմաններէն այլ կային նոյնպէս մը-
տածողք . և իրմէ քիչ մը վերջը (1261)
իր ազգակիցն Պալիան՝ տէրն Արսու-
ֆայ (որնոյն փիւնիկիոյ եզերքը Եաֆայի
մօտ ուրիշ ամուր քաղաք մ'է) իր եր-
կիրը ծախեց Հիւրընկալ (Հոսպիտալի)
ասպետաց : Քանի մը տարի ետե (1268)
Պիպարս փնտուխտար սուլտանն Եգիպ-
տոսի առաւ զՊելփորդ բերդաքաղաքը .
նոյն տարին առաւ և զԱնտիոք այլ , ո-
րոյ տիկինն էր քոյրն Ֆիմեայ : Այս ա-
մեն դիպուածքս մէկմէկ հարուածք և
առիթք էին տրտմութեան իր սրտին .
և մանաւանդ երկու տարի առաջ (1266)
հանդիպած կսկծալին , իր եղբոր՝ Թո-
րոսի՝ սպանուին յեգիպտացւոց՝ պա-
տերազմի մէջ , և միւս եղբոր Լևոնի (Գ)
դերութիւնը , ու հօրը մեծ տառապան-
քը՝ ինչուան որ ազատեց զնա : Այս ցա-
ւալի տարիներուն մէջ՝ Ֆիմի անշուշտ
ապաստանած էր իր հօր թագաւորու-
թեան երկրին մէջ , և անոր սգակից
կ'ըլլար , հետզհետէ կրելով և իմանա-
լով ինչ որ « սեփական է մարդկան՝
» նժգեհուութիւն և պանդխտութիւն և
» փորձանք » : Թէպէտե քիչ մը վերջը
բոլոր կիլիկիոյ և իր արքունի ընտանեաց
հետ ուրախացաւ ազատութեամբ Լևո-
նի (1268) , բայց եղբայրը գտնելով՝ գրե-
թէ հայրը կորուս . վասն զի Հեթում
զորդին թագաւորեցընելով՝ ինքն հրա-
ժարեցաւ 'ի թագէ և յաշխարհէ , և
կրօնաւորելով քիչ ատենէ մեռաւ , (28
հոկտեմբ . 1270) . նոյն օրերը հասաւ և
Ս . Լուդվիկի մահուան լուրը , որ երկու
ամսով յառաջ վախճաններ էր (25 օ-
գոստ) : Այսպէս գրեթէ երկու հօր սուգ
ու ցաւ մէկտեղ կրեց Ֆիմի : Անոնցմէ
առաջ վախճաններ էին իր հօրեղբարց
մէկ քանին , և աւելի առաջ (1262) ա-
նոնց նահապետական հայրն՝ Կոստան-
դին : Բայց իր սրտին մերձագոյն և մաւ-
նակից անձն , իր ամուսինն՝ Սիդոնը ծա-
խելէն 15 տարի ետե « Մեռաւ Ճու-
լիան , Սայտայոյ տէրն » . (1275) ըստ
ժամանակագրին . այն տարին՝ որ Եիւ-
լիկիոյ մէջ սաստիկ սով և մարդամահ

այլ եղաւ։ Ի՞նչ կերպով եղաւ Յուլիանու մահն՝ չեմ գիտեր։ մեր ժամանակագրին յիշելէն յայտնի կ'ըլլայ որ Հայոց երկրին մէջ էր։ և աւելի յայտնին այս է՝ որ իր այրւոյն սրտին մեծագոյն վէրք և տրտմութեան առիթ եղաւ։

Այլ միթէ նուազ կսկիծ եղած էր անոր մայրենի սրտին՝ կորուստ իր կըրսեր և կայտառ որդեկին։ Ի՞նչ լայն և խոր պատառուածք բացաւ այն ազնիւ սրտին մէջ՝ տարաժամ՝ և տարադէպ լուր մը, թէ քու ջաջուռ ու ճօճուն ճուանդ չկայ... մարեցաւ անոր լուսաւոր արեակն։ Արդարեւ ջուրք մարեցին, ընկղմեցին, խեղդեցին զճուան։ — անոնց մէջ լուացուելուն կամ լողալուն ատեն, թէ անոնց վրայէն անցնելուն։ — գիտցածնիս այս է, որ օր մը Ֆիմեայ առջև բերուեցաւ փռուեցաւ ճուան երկայն հասակաւ, գետէն հանած մեծամեծ շուշանաց շալակի մը պէս։ ջրերն՝ որ իր այնքան շնորհքը քաղեր կլլեր էին, անշուշտ մէկ կակուղ և խոնաւ շնորհք մ'այլ գեռ թողեր կամ տուեր էին կերպարանացը։ զոր փոխանակ կէս ծածկելու՝ բոլորովին բաց թողուին գագաւ թէն վար կախուած քամուած ու մէկ փունջ եղած խարտեաշ գիսակներն... դեռ ամեն բան լման և նոյն կու տեսնէր Ֆիմի՝ իր ճուանին վրայ։ միայն չը շարժելէն և իր վիզը չպլլուելէն հաւատաց մայրն որ որդին անշնչացեր... մեռեր է։ « Եւ եգել զաղիս նորա »։... Թողունք այս պօղալի տեսարանը, որ եթէ սրտակտուտ է ամեն հանդիպողի, ի՞նչ պիտի ըլլայ մօր մը սրտին և Ֆիմիի պէս մօր... Հոս ձեռուընիս կու կապուի, շրթունքնիս կու փակուին։ հոս՝ արդարեւ միայն միախառնուած ու անդորր կրնայ տալ այն՝ որ ամենահեղին է։ — Ի՞նչ արդ հիմայ, ո՞վ բարի հօրեղբայր, ի՞նչ քու Բարձրբերդի սուրբ դիտանոցէդ, և բեր քու թոռնէիդ այդ Ամենահնարին ներշնչեալ սուրբ պատգամները, քու ձեռագիծ գրքոյկդ, և փորձով ժողովողին ու փորձանօրն Յորայ՝ սփոփէ այդ իրաւացի տրտմեալ սիրտը։ Ահա ազդիկ մէկ յիշատակարան

մ'այլ արքայեղբօրն Յովհաննու առ Ֆիմի, նոյն գրոց մէջ, ոտանաւոր չափով¹։

Յաստուածային սէրն հարեալ
Սա որ հըրով նորին վառեալ,
Որ եւ ըզտառս այս ըստացեալ
Բամբիշն մեծ՝ Ֆիմի կոչեալ.
Հեթմոյ քաջի նա դուստրը լեալ,
Որ էր արքայ հայոց օծեալ.
Անցաւոր դայս ծանուցեալ,
Անանց թագին այն բաղձացեալ.
Նորափետուր սովաւ պըճնեալ
Լի լապտերօք ընդառաջեալ.
Նոր փեսային է հարսնացեալ,
Մըտից գրախտին արժանանալ.
Եղկելիս սովաւ թախծեալ
Երկամբք մատանցս ըզսս ստանալ.
Սակս որոյ ի մի գործ սկըսեալ
Փոքր ինչ յայլոց օժանդակեալ.
Ստացողք վերջոյ և որք օգտեալ
Հայցեմք՝ բարի մասն մեզ տալ. և այլն։

Այն տարին որ Ֆիմի այրիացաւ՝ իր աւելի բարձրիշխան քոյրն այլ Զապլուն՝ այրի մնաց (1275, մայիս 11) մահումբ բրնձին Անտիոքու (Զ Պեմունդ). որոյ տղահասակ որդւոյն (Է Պեմունդի) խնամակալ եղաւ ինքն մայրն. և հաւանօրէն 1¼ տարի ետքը տեսաւ իր և անոր տէրութեան բոլորովին վերջանալը, երբ Գէլաուն կամ Գալիլ Աշրաֆ սուլտանն Եգիպտոսի առաւ զԱնտիոք ու վերուց անկէ քրիստոնէից 200 տարուան պայազատութիւնը։ Իրեք տարի վերջը (1294) մէկայլ Զապլունն այլ (Իրենց եղբօր՝ Գ. Լեոնին դուստրն) տիկինն Տիւրոսի՝ զրկեցաւ իր տիկնութենէն. վասն զի երբ Եգիպտացիք առին զԱ.ք.քեա՝ քրիստոնէից ամենէն ամուր ապաստանարանը, անոր պաշտպան ասպետքն փախան ապաւինեցան մեր Ֆիմեայ հին ապաւենը, ի ծովային բերդն Սիդոնի. բայց երբ թշնամիք նաւերով մօտեցան անոր, անկէց այլ փախան զնացին ի Կիպրոս։ Այս բաներուս աւանատես Պատմիչն Հեթում՝ կ'ըսէ. « Աշրաֆ էառ զԱ.ք.քա՝ ի քրիստոնէիցն. » և թողին քրիստոնէքն առանց պա-

¹ Որոյ տնագլուխ տառերն կապին Յահաննուսէ։

» տերազմի զՍուր (Տիւրոս), զՍայտէ
» (Սիդոն), զՊերուժ. և յայսմ ամի
» ջնջեցաւ քրիստոնէութիւնն 'ի Սէհ-
» լէն »¹ : Ուրեմն Յուլիանոս և Ֆիմեայ
թողլէն 31 տարի ետեւ այլ՝ դեռ ասպե-
տաց ձեռքն էր Սիդոնի ծովապատ ամ-
բոցը. և այս տարի յետ ուրիշ քաղա-
քաց և բերդից՝ մատնեցաւ այլազգեաց
ձեռքը. թէպէտ և իր պայազատքն ի-
րենց օտարութեան մէջ այլ պահէին
իրենց կորուսած տէրութեան անունը.
և ինչուան գրեթէ հարիւր տարի վերջ
այլ (1368) յիշուի Փիլիպ իպլինեան
տէր Սիդոնի, որ 'ի Կիպրոս բնակէր, և
հաւանօրէն Յուլիանոս և Ֆիմեայ տոհ-
մէն էր : — Թշնամիք՝ որ շատ անգամ
յարձակեր և վաճառուեր էին 'ի Սայ-
տայէ, հիմայ պարապ և անպահապան
գտնելով՝ քարերէն և աշտարակներէն
առին վրէժնին, փլցրնելով և թափելով՝
երբեմն զանոնք ծիծաղող և երբեմն ծե-
ծող ծովուն ծոցը. որ և մահաձայն
մոնչմամբ մաս մը ծածկեց, մաս մը ա-
լիքներէն դուրս թողուց մինչև ցայսօր,
'ի տեսիլ նաւորաց յափունս Փիւնի-
կիոյ : — Այսպէս եղաւ վախճան տէ-
րութեան առաջին և հնազոյն ծովա-
մայր քաղաքին, որոյ վերջին գահանիստ
տիկինն եղեր էր Ֆիմի : ...

Արդեօք հասաւ իր ակընջին այն սըր-
տաթափ պարսպաց փլչելուն դղրդմուն-
քը, և ալէկոծեալ ծովուն խոխոջալը այն
աւերակաց մէջ. արդեօք իր խորացեալ
սրտէն հնչեց արձագանգ մը 'ի պատաս-
խանի ծիւրեալ և ծորեալ Մայդանին
ծփանացը՝ այն անծերանալի ծովուն
կոհակացը մէջ : — Եթէ ոչ մոնչումն և
կոծումն ծովուն և Մայդանայ՝ սակայն
անշուշտ եղածին համբաւը հասաւ հրն-
չեց ու ընկաւ Ֆիմիի ընտրած նոր և յե-
տին ապաստանարանի մը ամբողջին
պարսպաց տակ : Այս ապաստանարանս
էր զոր շատ թագաւորք և անթագք ընտ-
րեցին իբրեւ մէկ հատիկ ամրոց սրտի և
հոգւոյ, ընդդէմ ամենայն մրկաց, խռ-
վութեանց և աշխատութեանց աշխար-

¹ Այսինքն 'ի Ծովեզերքէն, որ արաբերէն առ-
հիւ կ'ըսուի :

հի. ուր ոչ շատ տարի առաջ՝ նոյն ինքն
իր հայրն Հեթում այլ յետ 45 ամեայ
երկար և բազմադիպուած թագաւորու-
թեանն եկեր էր իր մեծ սրտին յոգնած և
յետին մխիթարութիւնը և հանգիստը
գտնելու : Այս ապաստանարանս էր հա-
ւատաւորաց վանք մը՝ զոր փնտռեց, զը-
տաւ և մտաւ Ֆիմի այլ, յետ իր այնքան
նժդեհոտքեանն, պաւնդիւտոտքեանն և
փորձանւոցն. և ոչ այնքան տրտմու-
թեամբ տուաւ իր ծովակոծ Մայդանի
ապարանից՝ որչափ ուրախութեամբ տը-
ւաւ բոլոր աշխարհիս ծովածուի կե-
նաց՝ միաք բարով, ըսելով. « ամե-
» նայն զբօսանք ձեր և ալիք ձեր անցին
» 'ի վերայ իմ » . և քաշուեցաւ 'ի խորշն
խաղաղութեան, լռիկ սրբիկ սպասել
ամենէն վերջի և ամեն բան վերջացը-
նող դիպուածին, մինչև որ ճգնողական
վարուքն « հանգեաւ 'ի Գրիստոս տի-
» կինն Ֆիմի, կրօնաւորն, քոյրն Լեոն
« թագաւորի » . ինչպէս կ'ըսեն արքու-
նական Յայսմաւուրք, 'ի մէջ բազմա-
թիւ Ֆիմեաց և տիկնայց՝ սեփականե-
լով ասոր՝ կրօնաւոր կոչումը : ...

Հանգեաւ. — ոհ, որքան խոր է այս
հնչումս, և որքան քաղցր իր ազգեցու-
թիւնն այնպիսի սրտի մը, որ յերկար
ալէկոծուած 'ի ծովու կենցաղոյս՝ եկեր
նստեր է մէկ կրօնական առանձնու-
թեան մը մէջ՝ իր մնացեալ օրերուն
հանգիստը փնտռելու, և աւելի մեծ և
անվերջ հանգստեան մը փոխադրուե-
լու : ... Հանգեաւ ուրեմն այն քու նըր-
բազգած սրտիկն, ով տիկին Սիդոնի, ո-
րոյ փափկութեանը՝ շատ խիստ և փշտ
էր աշխարհքս և անոր վայելքն. արդա-
րև մեծագի ես եղեր դու, իմաստու-
թեամբ լցեալ, սիրող Աստուծոյ և սպա-
սաւոր նորա. երանի քեզ : — Ոհ, ինչու
դու այլ չհետեւեցար այս քու հօրքորոջ՝
ով տիկին Տիւրոսի գոռոզը Զապլուն,
և յետ իրեն պէս գահգ կորսընցընելու՝
ուրիշ գահից և բարձից ետեւ ընկնա-
լով, ոչ թէ միայն այսպիսի խաղաղ և
երջանիկ հանգիստ մը չգտար, այլ և
անանկ կատարած մ'ունեցար՝ զոր յի-
շեն իսկ պժգալի է :

Բայց երբ, և ուր հանգեաւ, և ուր արդ հանգչի մերս Ֆիմի... Պատմութիւնն՝ ձայն չիտար: Բայց ինձ հաւանական կ'երևի՝ թէ իր պարկեշտ նըշխարքն այլ իր բարեպաշտ ծնողացը քով (Զապելի և Հեթմոյ) խաղաղեցան ի դամբանս Դրազարկ վանաց. ուր՝ ինչպէս իրմէ առաջ՝ վերջն այլ եկան ընկան հանգչեցան թագով ու սաղաւարտով յոգնած գլուխը. զորոնք, ամսոս, ժամանակն և թշնամութիւնն կամ ջնջեց կամ ծածկեց. քէօլէմէնք և Գարամանք ոտնակոխ ըրին և զտապանատունն թագաւորաց և վարդապետաց՝ զԴրազարկ: Իսկ արդեօք հիմայ մեր յետին հայրենի երկրին վրայ այնչափ պըսակով նազող գլխոց հետ՝ դեռ Ֆիմի այլ հանգչի իր երկու քարէ բարձիցը մէջ՝ իր 600 տարուան քնովը:—Արդեօք կռնճմտած կողերով կուկկայ կաղնին՝, կամ մշտնջենաւոր եղերամօր պէս երկրամեծեալ հողմատանջ եղևինն Տաւրոսի՝ աւերակաց մէջ անաւեր աճելով, դեռ կու պաշտպանեն զՖիմի ծածկող

1 Լեռ և բերդ մօտ ի պահակն կամ ի լեռն անցս կիւլիկիոյ, որ հիմայ կոչի կիւլէի բողբոջ:

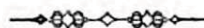
քարը. — և այն քարին վրայ արդեօք սրատես լուսինն՝ իր դողդոջուն ճառագայթովը կրնայ դեռ կարդալ մամուռ պատ տապանագիր մը, օրինակ իմն.

Ի կափարուք խաչապահակ փոքուս վիմի
Կայ մեծոգին և հեղ տիկին Սայտայ՝ Ֆիմի:

— Եւ արդեօք իր լուռ քնարանին վրայ տարուէ տարի թափած տերևներուն նման՝ դեռ ցամքած թաղանթ մը մնացեր է այն ազնիւ, կակուղ և կարմիր սրտին, զոր անմեղ տրտմութիւնք բարակ ճամբաներով այնչափ փորեցին և խորեցին, և երկնաւոր մխիթարութիւնք՝ լայնեցին և լցուցին. — այն սրտին, զոր եթէ փորձանք երկրի իջուցին ի գահէ և ի փառաց, երկինք՝ բարձրացուցին մօտ իր սրբակեաց ծնողացը և Ս. Լուդվիկի. — այն սրտին, որ իր արենակցաց և անուանակցաց մէջ՝ ամենէն մաքուր և սիրուն յիշատակ մը թողլով, պարտական կ'ընէ զհայ հայրենիս՝ որ իր դըպրութեանց մէջ անմոռաց պահէ և զյետին տիկինն Սիդոնի՝ Զապելածինն Ֆիմի:

Հ. Ղ. Մ. ԱԼԻՇԱՆ

ՎԵՐՋԻՆ ԳԻՇԵՐ ՏԱՐԻՈՅ

Ահա ժամ մի. եւ դոյզըն պահ կարճատեւ,
Որ միշտ հակիրճ չափեալ էիցս երկրածին՝
Եւ շըրջեսցի անուոյն հուսկ գիլ արփաթեւ
Հընոյ ամին՝ որ յամր ի ճեմ եւ ցըրտին,
Անծայրածիր յաւերթութեան առ աղբիւր՝
Ուստ ել՝ դառնայ. եւ նոր ընդ իւր՝ հետամուտ
Թեւազգեցիկ, գայցէ շաւիղ հարթ եւ դիւր՝
Ամ օդապար. այլ թէ վըշտաց նա անգութ,
Եթէ խընդից լիցի գուշակ,
Հետքն առնիցեն ըզմեզ գիտակ: